

Internationalen demokratischen Aktivitäten

Fragmente zu internationalen demokratischen Aktivitäten um 1848 (M. Bakunin, F. Engels, F. Mellinet u.a.). Udgivet og bearbejdet af Helmut Elsner, Jacques Grandjone, Elisabeth Neu og Hans Pelger – Schriften aus dem Karl-Marx-Haus Trier 48- Karl-Marx-Haus, Trier 2000, 444 s., ISBN 3-86077-545-6

De fire afhandlinger i denne bog (som udkom i maj 2001) er forarbejder til en større afhandling om den demokratiske internationalisme i tiden før 1848, som har været undervejs i snart flere årtier. Der er allerede udkommet nogle delresultater, f.eks. et genoptryk af alle numre af „Deutsche Brüsseler Zeitung“ 1847-48 (et nummer har dog ikke kunnet findes), en dokumentation af Marx, udvisning fra Bruxelles i 1848 og flere artikler af Jacques Grandjone. Det mærkes tydeligt, at udgiverne har arbejdet med sagen i lang tid, der er næppe den udgivelse eller artikel, den være sig nok så langt væk, som ikke er dem bekendt. Det er imponerende og inspirerende, videnskab på et højt niveau. Svagheden er selvfølgelig, at den store afhandling og dokumentation ikke er blevet færdig og vel heller ikke bliver færdig, før andre delresultater er publiceret. Det er beklageligt, fordi udgiverne af den store afhandling har oparbejdet en indsigt og en viden, som helst skulle videregives - de to af dem er allerede døde. Desuden henvises i de her publicerede fire dokumentationer ofte til den kommende Association Démocratique, ayant pour but l'union et la fraternité de tous les peuples, dvs. man får

ikke det fulde udbytte af dette bind uden det kommende. Den perfektionisme, som præger udgivelsen, forhindrer samtidig, at andre kan gå videre med emnet. Der er grund til at kræve at Association Démocratique udgives snarest.

De fire publicerede dokumentationer har følgende emner: 1) de franske myndigheders overvågning af tyske emigranter 1845-48, 2) Engels, udvisning af Frankrig januar 1848, 3) Bakunins taler om en polsk-russisk alliance i 1847 og 1848 og endelig 4) den belgiske regerings forfølgelse af belgiske demokrater. Bindet afsluttes med en omfattende litteraturfortegnelse og et navneregister.

Som det vil være bekendt havde Marx, avis 1848-49 „Neue Rheinische Zeitung“ som undertitel Organ der Demokratie. Undertitlen indikerer naturligvis den politiske retning som de daværende kommunister tilsluttede sig. I tiden forud for revolutionen fandtes der demokratiske organisationer f.eks. i Paris, Bruxelles, London, organisationer der søgte at udvikle et samarbejde. I foreningen i London, Fraternal Democrats, var også flere danske og skandinaviske svende organiseret. Som det fremgår af dette bind, var det planen at afholde en omfattende international demokratisk kongres i Bruxelles i september 1848 (s. 69, 123), som skulle proklamere folkenes alliance overfor fyrsternes. De demokratiske organisationer – inklusive Den Kommunistiske Korrespondence Komite i Bruxelles – forberedte kongressen, mens de statslige myndigheder/politiet overvågede disse nøje og søgte at modarbejde dem, så godt det nu lød sig gøre indenfor det eksisterende retssystem. Ef-

Anmelderredaktion:
Birgit Andreasen, Søren Federspiel, Rasmus Mariager og Anne-Lise Walsted

fektive midler bestod i overvågning og udvisning af de politiske aktivister, en skæbne der overgik f.eks. Marx flere gange. Alle blev dog overrasket af februar-revolutionen 1848, som spontant bredte sig til en lang række europæiske lande, og den demokratiske kongres blev således aldrig afholdt.

I anden del dokumenteres Engels udvisning fra Frankrig i januar 1848, en udvisning der vakte en vis opsigt i samtiden, men som ikke har været undersøgt indtil nu.

Udvisningen blev meddelt og kommenteret i 35 aviser i ialt 71 (små)artikler i løbet af februar måned – hovedparten af aviserne var tyske, men også flere franske og belgiske og den engelske demokratiske avis Northern Star omtalte den.

Dokumentationen om Bakunins taler i november 1847 og februar 1848 er den mest omfattende i bindet (s. 113-305). Det er berettiget, fordi det drejer sig om centrale taler i Bakunins politiske udvikling. Den plan om en russisk-polsk alliance mod zar-styret, som han fremlagde her, led imidlertid skibbrud eller snarere blev den aldrig realiseret. Bakunin forblev isoleret indenfor den demokratiske bevægelse – ingen vurderede, at hans plan havde mulighed for at blive omsat til virkelighed – og bevægede sig selv i det mindste overgangsvis over på panslavistiske positioner. Dokumentationen her standser så at sige midt i forløbet, ved februar-revolutionens udbrud, mens Bakunin under og efter revolutionen videreudviklede sine holdninger. Dokumentationen indeholder bl.a. genoptryk af hans taler, som kun eskisterer i to originaleksemplarer.

Den sidste samling dokumenter består af Friedrich Engels artikler om en farce af en retssag, som den belgiske regering førte mod belgiske medlemmer af den demokratiske organisation. Det nye her er påvisningen af, at Engels var forfatter til Neue Rheinische Zeitungs reportager fra processen, som endte med at idømme 17 af de anklagede en dødsdom – øjensynligt et entydigt justitsmord. Ingen blev dog henrettet, de benådedes først til langvarige fængselsstraffe og blev sidenhen løsladt efter hhv. nogle måneders eller års fængsel.

Som nævnt er det en velkommenteret og grundig udgivelse, men det er vigtigt at få udgivet den egentlige dokumentsamling så snart som mulig.

Gerd Callesen

Marx-Engels

Rolf Hecker et al.: Erfolgreiche Kooperation: Das Frankfurter Institut für Sozialforschung und das Moskauer Marx-Engels-Institut (1924-1928). Korrespondenz von Felix Weil, Carl Grünberg u.a. mit David Borisovic Rjazanov, Ernst Czóbel u.a. – Beiträge zur Marx-Engels-Forschung Neue Folge, Sonderband 2 – Argument-Verlag, Berlin-Hamburg 2000, 439 s., DM 39.80

Beiträge zur Marx-Engels-Forschung har bl.a. stillet sig som opgave at dokumentere den historiske udvikling i udgivelsen af Marx' og Engels' værker. I denne sammenhæng er der publiceret adskillige artikler i årbogen, men også foreløbig to særbind – et tredje er annonceret – med dokumenter fra den første

MEGAs udgivelse mellem 1927 og 1935. Mens det første særbind især indeholdt afhandlinger omhandlende Rjazanovs indsats og person – lidt ukritisk åbenbart, idet det af det nye bind fremgår, at han var vanskelig at omgås, havde tendenser til at være rethaverisk og diktatorisk – består hoveddelen af det nye bind af 3 dokumenter (s.122-29) og 149 breve, flere af dem med bilag (s. 130-425). Den meget grundige indledning (s. 9-121) er en præcis analyse af udviklingen mellem de tre hovedpartnere i dette samarbejde: Marx-Engels-instituttet (MEI) i Moskva under Rjazanovs ledelse, Institutet for socialforskning (IfS) i Frankfurt og det tyske Socialdemokrati (SPD). De politiske forhold taget i betragtning kan det kun undre at dette samarbejde dog holdt i fire år, og at det resulterede i den første MEGA.

Oprettelsen af Marx-Engels-Instituttet i Moskva må føres tilbage til en beslutning i det Russiske kommunistiske parti (RKP), og beslutningen om at udgive en historisk-kritisk udgave af samtlige skriftlige efterladenskaber fra Marx' og Engels' hånd blev taget på Kominterns kongres i 1924, MEI var altså helt klart en partiorganisation, som af hhv. RKP og Komintern også fik overdraget opgaver i forbindelse med en politisk-agitatorisk indsats. Derudover var MEI dog også en videnskabelig institution, og det krævede et meget stort talent at kunne balancere mellem de to yderpoler. Den politiske situation medførte, at især SPD stod for skud, når Komintern – eller dens nationale sektion, KPD – nedgjorde 'socialopportunitismen', og denne balanceakt kunne ikke gennemføres i længden. Den tredje part, Institutet for so-

cialforskning i Frankfurt, var finansieret af en tysk-argentinsk rigmand, Felix Weil. Weil var en partiafhængig marxist, og det lykkedes med lodder og trisser at få oprettet instituttet i forbindelse med universitetet i Frankfurt am Main. Instituttets første leder blev den højt ansete professor Karl Grünberg, udgiveren af det dengang kendte Grünbergs 'Archiv für die Geschichte des Sozialismus und der Arbeiterbewegung'; politisk-teoretisk var han austromarxist.

Frankfurt-instituttet indgik en formel aftale med MEI om at oprette et fælles forlag, om at samarbejde om udgivelsen og om at udføre bestemte opgaver i forbindelse med at fremskaffe materiale fra det vestlige Europa til MEI, herunder som det vigtigste at få affotograferet Marx' og Engels' arkiver, som hovedsagelig berode i SPDs arkiv, men også hos privatpersoner, det var i dette tilfælde især Eduard Bernstein, som ifølge Engels' testamente havde fået overdraget at bearbejde efterladte manuskripter til udgivelse. Han stod således sammen med August Bebel for udgivelsen af korrespondencen mellem Marx og Engels 1844-1883 (1913). Han havde herudfra forskellige betragtninger udeladt dele af mange breve ('private udgydelser uden interesse for offentligheden'). Efterhånden som brevene affotograferedes og kom til Moskva, blev det naturligvis kendt der, men Rjazanov udnyttede ikke denne viden til angreb på Bernstein, SPD m.fl. under hensyn til at få affotograferet alt, hvad der lå i Berlin. For projektet var dette meget nyttigt, men sidenhen brugtes det i partikampen mod Rjazanov og var en af de ydre anledninger til hans fald og senere henrettelse (s. 93). Rja-

zanovs fald havde helt andre årsager, især hans kritik af Stalin havde vægt i denne sammenhæng, ligeledes at han i partikampen før første verdenskrig havde stået på mensjevikernes side.

Under alle omstændigheder blev der i 1924 truffet en formel aftale mellem SPD og MEI om at få affotograferet alt i Berlin beroende materiale, herunder bind fra Marx' og Engels' biblioteker med anmærkninger af de to, endvidere sjældne aviser og tidsskrifter, som den ene eller begge havde skrevet for. Den praktiske del af arbejdet stod hhv. IFS og Marx-Engels-Verlag i Frankfurt for. Frankfurterne bakkede ligeledes op bag indsamlingen af originalmanuskripter, og resultatet var, at der i 1930 fandtes ca. 15.000 originale håndskrifter i Moskva og 175.000 fotokopier, deraf hørte 55.000 til Marx-Engels-afdelingen (s.45). I betragtning af SPDs arkivs skæbne er det af stor betydning, at dette arbejde gennemførtes. Ganske vist lykkedes det at smugle den største del af Marx' og Engels' papirer til Danmark i 1933, hvorfra de sidenhen kom til Amsterdam og før 2. verdenskrig blev flyttet til London, men der forsvandt materiale undervejs, som nu kun findes i kopi i Moskva (enkelte sider er også landet i Det kongelige bibliotek).

Det er ikke det eneste positive resultat, kopieringen medførte også en første registrering, hvad der i det hele taget befandt sig i arkivet inklusive bibliotek og tidsskriftsamlinger. Således dukkede manuskripterne til de såkaldte ungdomsskrifter op og publiceredes efter adskillige genvordigheder dels i SPDs teoretiske tidsskrift, Die Gesellschaft, i 1930 og 1932 i to bind i

Leipzig; manuskriptet 'Deutsche Ideologie' udgaves ligeledes i den første MEGA som bind I/5 (1933). Udgiverne af manuskripterne hævdede begge, at de som de første havde gjort disse tilgængelige for offentligheden. Umiddelbart betød det ikke så meget, idet magtoverdragelsen til nazismen havde som følge, at disse to udgivelser i mange år forblev relativt ukendte. Først med genudgivelsen i 1950erne blev de igen kendte og en hidsig kamp om førstepublikationen satte ind som led i den kolde krig. Bl.a. dette gjorde at ungdomsskrifterne fik en væsentlig betydning for reaktualiseringen af marxismen.

Som anmeldelserne af det første MEGA-bind og også af de to bind af Marx-Engels-Archiv, som begge indeholdt hidtil ukendte manuskripter, viste, værdsattes disse udgivelser af den interesserede offentlighed. De satte en ny standard for og betegnedes f.eks. som "Musterwerk historisch-philologischer Editionstätigkeit" (s. 89). Rolf Hecker peger imidlertid på, at der var adskillige uklarheder, og at der i det hele taget manglede redaktionelle retningslinier (s. 90 f).

I det foreliggende bind bliver det på omfattende vis dokumenteret, at samarbejdet mellem især MEI og Frankfurt-instituttet havde afgørende betydning for realiseringen af den første Marx-Engels-Gesamtausgabe. IFS havde en klar interesse i, at udgaven havde en videnskabelig, akademisk karakter; uden dets medvirken var samarbejdet med SPD formentlig blevet afbrudt tidligere. Instituttets medarbejdere ydede en stor organisatorisk og materiel indsats for igangsættelsen af projektet. Uden den tillid Grünberg og Rjazanov nød hos

dels Bernstein, som testaments-ekskutor, dels hos den øvrige SPD-top – som var interesseret i at få udgivet disse materialer 30 år efter Engels død i 1895 – var aftalen om kopieringen af dokumenterne næppe kommet i stand. Men den politiske situation tilspidsedes, modsætningerne mellem kommunister og socialdemokrater forstærkedes, og SPD afbrød i 1928 samarbejdet med MEI. Samtidig svækkedes samarbejdet mellem IfS og MEI, idet Grünberg måtte fratræde som leder af IfS pga. sygdom og den nye videnskabelige ledelse havde andre interesser. Men åbenbart var Felix Weil og Friedrich Pollock, som havde ydet en betydningsfuld indsats for at få samarbejdet til at virke, også skuffet over den manglende Kooperation fra MEIs side – måske forstod de ikke indvirkningerne fra politisk hold. Men arbejdet var sat i gang, ganske vist fuldførtes det aldrig, men der var skabt forudsætninger for at genoptage arbejdet i 1960'erne, et arbejde hvis første resultater sås i 1970'erne med udgivelsen af den nye MEGAs første bind.

Udgivelsen af dokumenterne i dette bind giver mulighed for nøje at følge udviklingen og kaster nyt lys på den faktiske udvikling. Dermed differentieres også hidtidige vurderinger af de tre deltagende parter. Det er en omhyggelig udgivelse, der dog mangler en samlet litteraturfortegnelse, med i alt 634 noter er det svært at genfinde den første henvisning til en bestemt afhandling. Man kan håbe på at det annoncerede særbind 3 vil indeholde en samlet litteraturfortegnelse for de to bind. I note 191 er der ved ombrydningen forsvundet tekst.

Gerd Callesen

Det koster at være solidarisk

Christian Kelm-Hansen. Det koster at være solidarisk. Fremad/ABA 2000. 302 sider, ill. 268 kr. ISBN 87-557-2283-0

”Opgaven er ikke løst. Men Socialdemokratiet kan være sin opgave bekendt.” Sådan afslutter Christian Kelm-Hansen (CKH) sin gennemgang af Socialdemokratiets u-landspolitik i efterkrigstiden. Og de to sætninger afspejler den spænding som findes gennem hele bogen mellem kritikken af den manglende handling bag ordene og den tro partisoldat. Kritik indtil og sammenhold udadtil. CKH er vel den socialdemokrat fremfor nogen, som har været det konkrete udtryk for begrebet international solidaritet. Han har i det meste af efterkrigstiden holdt fanen højt i u-landspolitikken, og har beklædt en række administrative poster indenfor det praktiske bistandsarbejde: fx Generalsekretær i Dansk Ungdoms Fællesråd, formand for Ulandsstyrelsen og generalsekretær for Mellemløst Samvirke. Det er således historien fortalt på aller-første hånd.

Bogen er bygget op som en strikt kronologisk gennemgang af den danske arbejderbevægelses (især Socialdemokratiets) u-landspolitik i efterkrigstiden. En krønike kunne man fristes til at kalde den. I det første kapitel viser CKH, hvordan u-landsarbejdet får sin oprindelse i den bipolare konflikt (den kolde krig), som led i kamp mod kommunismens indflydelse i fattige lande. En parallel til den sammenhæng nogle historikere har argumenteret for mellem velfærdsstaten og den kolde krig. Efter pres især fra unge socialdemokrater – her-

iblandt CKH – bliver opfattelsen af u-landspolitik som sikkerhedspolitik efterhånden problematiseret og solidaritetsdimensionen kommer tydeligere frem. CKH argumenterer for (s. 48ff), at der sker et skift i opfattelsen i starten af 1960'erne, og det er da også i 1962, at Danmark får sin første U-landslov, som uanset beløbenes begrænsede størrelse medførte en institutionalisering af området. Loven blev vedtaget af et bredt flertal, men med Socialdemokratiet som den drivende kraft.

Resten af bogen redegør for de følgende diskussioner om, hvad denne u-landspolitik så skulle gå ud på. Det mest slående i den forbindelse er argumenternes vedholdenhed. Mens institutioner og den internationale politiske virkelighed har ændret sig, så er de u-landspolitiske argumenter stort set forblevet de samme. CKH trækker i sin beskrivelse fire typer af motiver/argumenter frem: en ideologisk betinget international solidaritet, moralske betragtninger, sikkerhedspolitik og sidst men ikke mindst fremme af dansk erhvervsliv. Alle fire typer findes både i og udenfor arbejderbevægelsen. Den ideologiske solidaritet findes hos arbejderbevægelsens venstrefløj og hos det nye venstre. Moralen findes over hele det politiske spektrum – men ikke mindst hos Kristelig Folkeparti, som især i 1980'erne spillede en politisk rolle. Den sikkerhedspolitiske betragtning findes på tværs af partierne især på regeringsniveau. Og endelig skabte tanker om erhvervsfremme en række uheldige alliancer mellem erhvervslivet, borgerlige partier og dele af fagbevægelsen (CKH peger her især på Metal-forbundet).

Fra starten af 1970'erne begyndte fagbevægelsen i stigende grad melde sig på banen i u-landsdiskussionen og sammen med kritik fra "det nye venstre", så betød det en øget politisering af u-landstøtten. Blandt de mest diskuterede temaer var hvor stor en del, der skulle være bundet til indkøb i Danmark samt beløbet størrelse. Det er først i midten af 1980'erne, at de danske politikere lægger sig fast på den magiske 1% af BNP (med virkning fra 1992). Den relativt høje u-landsstøtte, som danskerne i dag gerne bryster sig af er således en relativ ny foreteelse. I den forbindelse har CKH også nogle interessante overvejelser om det problematiske i at mobilisere befolkningen bag en så abstrakt solidaritet som u-landstøtten (se fx s. 157). Det bliver tydeligt i hans detaljerede beskrivelse, at denne solidaritet skal formidles via det politiske system. Presset kommer fra enkeltpersoner (som fx CKH selv eller en Helle Degn) og enkelte organisationer (fx fagforbund som SID eller organisationer som MS) – ikke som et bredt folkeligt pres.

Det er måske også dette, som fik nogle politikere til at udse sig u-landspolitikken som spareobjekt i 1980'erne. Diskussionerne i dette årti handlede ikke kun om u-landstøtte til Nicaragua eller Polen – men også om den borgerlige regerings ønske om at spare penge. En direkte besparelse var dog ikke mulig – også på dette område eksisterede et alternativt flertal. Men det blev løst på den smarte måde, at (fra 1987) en del af u-landsstøtten blev givet til flygtninge i Danmark (s. 253ff). CKH konstaterer i slutningen af bogen med nogen bitterhed, at det er en linje som de socialdemokratiske rege-

ringer har fortsat efter 1992.

Med CKH's bog har vi fået en samlet beskrivelse af arbejderbevægelsens u-landspolitik gennem et halvt århundred. Og det er godt. Bogen er imidlertid ikke uden problemer. Nogen er allerede antydet.

For det første er bogen langt mere beskrivende end analyserende. Vi får lange referater fra folketingstaler, kronikker og andre avisindlæg: Så siger Hækkerup i Folketingssalen, så svarer Krag i en kronik i Politiken på Helwegs udspil i en tredje kronik. Det virker som om, CKH har samlet en meget stor mængde udklip m.v. fra hans mangeårige involvering, og at denne i alt for høj grad har bundet hans fremstilling. Det gør bogen unødigt tung.

For det andet har bogen en uklar status. Den sætter sig mellem to stole: erindring og historieskrivning. Undervejs får læseren erindringsbrudstykker, men CKH's person skal i høj grad læses frem mellem linjerne i hans karakteristikker af andre personer og de normative vurderinger. Og som fortæller er CKH i for høj grad stadig politikeren: han kan nok være kritisk over for sine egne, men så snart kritikken kommer udefra, så slutter han op bag partiet. Læst som historieskrivning så indeholder bogen et væld af detaljer. Faktisk for mange detaljer, fordi de ikke kobles til forsøg på mere overordnede analyser (fx hvorfor hvem sagde hvad?). Som historieskrivning burde skildringen desuden have et langt mere kritisk forhold til de mange og lange citater. De tages alt for ofte bare som pålydende uden overvejelser om den kontekst, de er fremsat i. Endelig havde det været oplagt at inddrage også

andet end trykt kildemateriale – det gøres kun et par gange (men så uden præcise referencer – se fx s. 45).

Hvis jeg kort skal sammenfatte, så er bogen en detaljeret beskrivelse (med streg under beskrivelse) af den danske – især den socialdemokratiske – debat om u-landspolitikken efter 1945 skrevet af en socialdemokratisk politiker. Som sådan fungerer som en fortrinlig introduktion til emnet eller som en opslagsbog, men den har langt fra udtømt dette vigtige emne.

Klaus Petersen

Kvindebiografisk leksikon

Jytte Larsen m.fl. (red.). Dansk Kvindebiografisk Leksikon. Bind 1: Abel Cathrine- Lise Hannested. Stor format, indb., 690 s. Kr. 690. Jytte Larsen m.fl. (red.). Dansk Kvindebiografisk Leksikon. Bd. 4: Alle tiders kvinder. Ind., 268 s., ill. Kr. 329. Sælges kun i subscription (bd.1-4 samlet pris kr. 2.399) ISBN 87-7357-976-9

Knap 2000 biografier af betydningsfulde danske kvinder op gennem historien, samt et mindre bind som på tværs af de individuelle biografier tegner miljøer og kategorier. Det er, hvad kvindebiografisk leksikon alt i alt vil indeholde, når samfulde fire bind er udkommet i løbet af 2001. Projektet inddrager en lang række forskere fra en lang række fagtraditioner. Sådan må det nødvendigvis være med et så ambitiøst projekt. Der tale om et værk som vejer solidt i hånden, flot og massivt. Bind fire oven i købet smukt illustreret. Der er også tale om værk med

velskrevne og solide artikler. Efter læsningen af det første bind (Abel Cathrine – Lise Hannestad) og det tematiske bind fire, så kan man bare glæde sig til at kunne bladre i det samlede værk.

For at komme med i Dansk Kvindebiografisk Leksikon (DKL), så skal man enten være meget vigtig eller først med noget. Ministre er de eneste, som er sikre på at komme med – for øvrige gælder, at de skal have udøvet ”en væsentlig indsats af betydning for det danske samfund.” (forordet, s. viii). Selvfølgelig skal dronninger være trådt i offentlig karakter – og generelt er det især lagt vægt på pionererne, de som var først og brød vejen. I forhold til seneste udgave af Dansk Biografisk Leksikon (DBL) indeholder DKL ca. 40% overlappning. Alle bidragene er dog nyskrevne. De enkelte artikler er opbygget efter samme skabelon: Først de biografiske data (fødsel, død, ægteskab, fag etc.) og derefter en udlægning af liv og indsats. Det sidste har de forskellige forfattere selvfølgelig sat deres præg på, men generelt synes værket at have været i sikre redaktionelle hænder.

Der er således tale om et godt og tiltrængt supplement til Dansk Biografisk Leksikon (DBL). Også fra en arbejderhistorisk synsvinkel. Med denentydige fokus på kvinder står det 20. århundrede mere i fokus, og dermed træder også arbejderbevægelsen mere tydeligt i karakter. Det gælder ikke mindst for de kvinder, som har markeret sig fagbevægelsen.

Sammenligner man DKL med DBL, så har DKL generelt kortere biografier (i DBL var det dog ofte kvinderne, som fik mindst plads). Til gengæld er de mere velskrevne. Der er færre af de

opremsende artikler (pligt-artikler), som kan gøre læsningen af DBL til en blandet fornøjelse. Forskellen kan illustreres med en sammenligning af artiklerne om de to socialdemokratiske politikere Nina Andersen og Lis Groes.

Nina Andersen var i DBL beskrevet af en partikollega, Inga Dahlsgaard, mens det i DKL er historikeren Cecilie Banke, som har behandlet hende. Dahlsgaard skildring er en hastig opremsning af data, og klarer det hele på mindre end en spalte. Banke tilbyder derimod hele tre spalter i en langt mere fortællende stil, som blandt andet har medtaget citater (dette er dog ikke typisk for artiklerne i DKL). Der er tale om et mere psykologisk indlevende portræt (fx får vi at vide, at Nina Andersen var underlagt ”fader-figuren”), og personbeskrivelsen kobles tydeligt til den samtidige samfundsudvikling. Dette er en fornøjelse at læse. Lis Groes var i DKL beskrevet af historikeren Vagn Dybdahl og er i DKL beskrevet af en anden historiker Ann-Dorte Christensen. Igen er der tale om en noget længere artikel (3 spalter overfor 1). Christensen har ikke bare lagt vægten på Groes’ folketingspolitiske karriere, men har i lige så høj grad inddraget hendes kvindepolitiske indsats. Igen et klart fremskridt. Det virker dog som om, fremskridtene især er sket for de ”nyere” personer. Laver man en lignende sammenligning for fx de to adelige kvinder fra 15-1600-tallet Birgitte og Anne Gøye, så får man præsenteret artikler, som er langt mere lig artiklerne i DBL. Det er de samme ting som trækkes frem, og der er primært sket en sproglig opdatering.

Lige så interessant som hvem der er medtaget, er spørgsmålet

om, hvem som blev udeladt. Efter en gennemlæsning af det første bind (A-Ha) er der ikke nogen katastrofale udeladelser, som er sprunget i øjnene. Skal man være kritisk, så virker udvælgelsen på det kulturelle område noget finkulturel. Det gælder især populærkulturen efter 1945. Det er rimeligt nok, at der ikke blev plads til Ann-Christine Glüet fra punkbandet Elektrochock (selv om jeg gerne ville have læst netop den biografi), men hvorfor blev der ikke plads til Daimi, Dodo eller Hanne Boel? Her kunne redaktionen godt have syltet et par af skolefrøkenene og anvendt et bredere kulturbegreb. Denne lidt støvede tilgang til kunst og kultur fremgår også i bd. 4 – se fx afsnittet om kvindelige musikere, hvor det bruges mest plads på de kvindelige rektorer ved musik-konservatorierne. Det skal blive spændende at følge dette i næste bind, hvor jeg håber at finde såvel Lone Kellermann, Anne Linnet som Kirsten Hüttemeier. Smag og behag er som ofte sagt forskellig, men et moderne værk i denne genre, må forventes ikke bare at rette sig mod academia, men også mod ”masserne”.

Redaktionen har dog taget brodden af den af denne type kritik (hvorfor er xx ikke kommet med) i deres bind fire ”Alle tiders danske kvinder”. Her breddes en række centrale temaer ud – fx danske dronninger, familiestrukturer, skuespillerinder, forskellige former for kvindepolitisk aktivitet, kvindelige politikere og kvinder i arbejderbevægelsen. Dermed markeres dels at personer ikke lever uden sammenhæng, dels giver det mulighed for at flette lidt flere navne ind. I denne sammenhæng skal især nævnes det spændende af-

snit om kvindelige netværk i arbejderbevægelsen. Dette og de andre "politiske" afsnit antyder retningen for en ny politisk historieskrivning, som ikke bare er parlamentariske diskussioner, men også medtænker kultur, køn og sociale konventioner. Derimod er de kulturelle afsnit efter min mening lidt kedelige. Endelig burde redaktionen have turdet gå planken helt ud, og få skrevet et afsnit om sig selv. Hvem er med i redaktionen, hvilken sociale profil har denne, kan man tale om et kvindebiografisk netværk og så videre. Det havde været flot, om de havde givet sig selv den samme behandling, som de har andre.

Disse enkelte kritiske bemærkninger kan dog ikke overskygge min indledende fanfare. På ingen måde. Der er tale om et flot værk. Flot i udstyr og spændende i indhold. Man kan bare håbe de næste bind holder standarden, og så glæde sig til de kommer.

Klaus Petersen

Einar Gerhardsen

Finn Olstad: Einar Gerhardsen – en politisk biografi, Universitetsforlaget Oslo, 1999, 479 s.

Einar Gerhardsen (1897-1987) er af den norske efterkrigstids største politiske profiler, næsten en landsfader af stauningske dimensioner. Gerhardsen var medlem af Arbejderpartiets sentralstyre i ikke mindre end 48 år i perioden 1921-1969, heraf var han dets formand i 20 år fra 1945 til 1965. Landsfaderrollen skyldtes dog først og fremmest hans position som statsminister i 16 år i perioden 1945-1965, hvor han præsiderede over en række

regeringer, der frem til 1961 havde absolut flertal i Stortinget. Einar Gerhardsens navn er således uløseligt forbundet med genopbygningen efter 2. Verdenskrig og velfærdsstatens indførelse i Norge samt – mere brydsomt for ham selv – Norges indplacering og integrering i den atlantiske sikkerhedsalliance under den første kolde krig.

Gerhardsen voksede op i et 'højresocialdemokratisk' arbejderhjem i det daværende Kristiania. Hans far var ansat ved det kommunale vejevæsen, og Gerhardsen gik i faderens fodspor og fik selv arbejde samme sted. Han blev dog hurtigt formand for vejevæsenets arbejderforening, hvilket signalerede, at han politisk ikke slavisk fulgte den fædrene linje. Gerhardsen blev revolutionær socialist og kom flere gange fængslet for sin til tider ret militante politiske aktiviteter. Han blev stærkt påvirket af den karismatiske socialist Martin Tranmæl, og var sammen med denne en fremtrædende figur i den ikke-kommunistiske norske arbejderbevægelses mange slagsmål i mellemkrigstiden udkæmpet på spørgsmålet om Arbejderpartiet skulle følge en revolutionær eller reformistisk linje.

I begyndelsen af 1930'erne fulgte Gerhardsen Tranmæl over på den reformistiske fløj. Under krigen blev Gerhardsen interneret af tyskerne først i Norge, senere fra april 1942 til august 1944 i koncentrationslejren Sachsenhausen, inden han – mirakuløst og øjensynlig via en tysk gestapomands manipulationer – blev ført tilbage til Norge for at tilbringe resten af krigen i fangelejren på Grini. Krigsoplevelsen fik stor betydning for Gerhardsen. Politisk-ideologisk trak den ham i retning af at ind-

leje sine socialistiske synspunkter i en bredere national og folkelig (i modsætning til internationalistisk og proletarisk) ramme, samtidig med at koncentrationslejropholdet udstyrede ham med en enorm moralsk pondus. Begge dele var meget afgørende for den enestående politiske position Gerhardsen erhvervede sig i såvel Arbejderpartiet som i Norges parlamentariske liv i efterkrigstiden. Men ved befrielsen i maj 1945 var Einar Gerhardsen fortsat en relativ ukendt figur for den bredere almenhed.

Det er om dette 'fyrtårn', Finn Olstad har skrevet en politisk biografi. Det er han sluppet særdeles godt fra synes jeg, når man først har vænnet sig til hans skrivestil, som til tider forekommer lige vel pædagogisk læsevenlig. Men bogen er spændende, dels fordi Gerhardsens liv er spændende (selv om man ikke just kan kalde ham en farverig person), og dels fordi norsk politik, ikke mindst Arbejderpartiets interne udvikling, i denne periode er spændende. Olstads biografi er velresearchet med bl.a. god inddragelse af materiale fra de øvrige nordiske lande. Samtidig besidder han en fin evne til at skære ind til benet og få essensen frem såvel i Gerhardsens politisk-ideologiske forestillinger og verdensbilleder som i hans konkrete rolle og ageren som politiker. Det er ligeledes en styrke ved bogen, at Olstad ikke med vold og magt forsøger at entydiggøre Gerhardsen og hans politiske betydning. Gerhardsen havde mange lag som mand og politiker. Hans tænkning og politiske handlinger var sammensatte og til tider modsætningsfyldte eller ligefrem selvmodsigende. Det har bogen et godt blik for.

Olstad kalder selv sit arbejde

for en politisk biografi, fordi Gerhardsens liv var politik, fra morgen til aften og fra ungdomsårene til alderdommen. Gerhardsen var til sin død en 'believer' i det socialistiske projekt. Men Olstads bog er ikke en traditionelle politisk biografi, der blot følger sin hovedperson fra sag til sag. Bogen er hele tiden optaget af, hvordan Gerhardsens forestillinger og handlinger skabes i dialog med 'tiden' og med baggrund i Gerhardsens individuelle forudsætninger og erfaringer. Baggrunden for hans altomfattende politiske engagement lokaliserer Olstad således i den unge Gerhardsens opgør med den ydmygende behandling som det norske klassesamfund udsatte ham selv og hans klassefæller for. Som møntens anden side var det også her, at hans livslange solidaritet med og orientering mod "arbejdsmanden og -kvinden" havde rod. I den forstand var Gerhardsen et barn af sin tid, også så meget at hans afsked med formandsjobbet i Arbeiderpartiet og med statsministerposten i 1965 bl.a. havde rod i det forhold, at Gerhardsen var blevet usamtidig. Hans politiske verdensbillede havde ikke ændret sig nok til at indfange de forandringer af det norske samfund, som han havde selv havde haft så stor lod og andel i at frembringe.

Men det er ikke kun i sine analyser af skabelsen af politikerne Gerhardsen og diskussionerne af baggrund og motiver for Gerhardsens konkrete handlinger, at biografien imponerer. Den bidrager ind imellem også med overraskende nye vinkler og tolkninger på mere overordnede sagskomplekser. Mest radikalt måske i forhold til tolkningerne af Norges politik over for de

nordiske forsvarsforhandlinger og indgangen i NATO i 1948/49. Det er ikke mindst påfaldende, når man tager i betragtning, hvor meget norske historikere i forvejen har beskæftiget sig med dette emne, og den konsensus, der har hersket i tolkningerne heraf siden Geir Lundestad i 1976/77 blev sat på plads i diskussionerne om Halvard Lange som "Nordens utro tjener" (se tidsskriftet *Internasjonal Politikk* for årene 1976/77). Men Olstad ender faktisk med langt hen at give Lundestad ret, også selv om Lundestad selv i debatten trak en hel del i land i forhold til sine oprindelige synspunkter. Men set fra mit skrivebord er det Olstad, der har fat i den lange ende.

Problemet handler om, hvem der styrede norsk udenrigspolitik i denne periode, og mere præcist, om udenrigsminister Halvard Lange for alvor ønskede og arbejdede for at finde en nordisk løsning frem for norsk og måske andre nordiske landes individuelle medlemskab af Atlantpagten. Olstads tolkning baserer sig på et omfattende norsk kildemateriale suppleret med vigtigt både dansk og svensk materiale. Hans tolkning går i hovedtræk på, at Gerhardsen oprindelig under skærpelsen af den kolde krig i det tidlige 1948 var stemt for, at Norge måtte knytte sig tættere militært til Vesten, mens det var Halvard Lange, der trådte på bremsen i så henseende. Rollerne byttedes imidlertid om i løbet af foråret 1948, hvor Gerhardsen blev mere tiltrukket af en nordisk løsning, mens Lange nu blev stadig mere overbevist om, at Norge måtte tilknyttes en atlantiske alliance, hvis en sådan blev til noget.

Uden at jeg her skal gå i overdreven detalje, synes jeg Olstad

overbevisende dokumenterer, at det var i dette spændingsfelt, at Norges politik over for de nordiske forsvarsplaner blev til. Olstads tolkning forklarer, hvorfor Norges politik på dette felt var så zigzag-orienteret spændt ud, som den var, mellem en statsminister (og stærke kræfter i partiet), der var fleksible i forhold til at finde en nordisk løsning og en udenrigsminister støttet af stærke partiprofiler som forsvarsminister Hauge og partisekretær Lie, der ikke havde tillid til en nordisk løsning. Olstad viser, hvordan Gerhardsen var fleksibel i de afgørende forhandlinger i januar 1949, men også at det var Lange-gruppen, der sad på kontrollen med udenrigspolitikken, og at det sandsynligvis var den helt afgørende grund til, at der aldrig blev gennemført en fælles nordisk diplomatisk offensiv over for USA for at overbevise den amerikanske regering om fordelene ved en nordisk løsning, også i tilfælde af at en sådan ikke indbefattede et formelt medlemskab af Atlantpagten.

Olstads tolkning giver simpelthen bedre mening, fordi den direkte eller indirekte kan forklare huller i den herskende norske tolkning. Hvorfor var svenske og danske politikere i samtiden så overbeviste om, at Lange var 'skurken'; hvorfor briefede det norske udenrigsministerium jævnligt oplysninger fra de nordiske forhandlinger til amerikanerne, mens den danske handle-måde, at lække oplysninger fra forhandlinger med amerikanerne til svenskerne, var betydeligt mere logisk, hvis man arbejdede på en nordisk løsning; hvorfor var det så vigtigt at stable en dødssyg Halvard Lange på bene-ne til den berømte/berygtede

Washington-rejse i begyndelse af februar 1949 med det besynderlige dobbelte mandat både at skulle forklare den nordiske holdning og søge oplysninger om betingelserne for norsk atlantpagtmedlemskab. Min egen forskning tilsiger, at Olstad har fat i den lange ende, når han konkluderer, at en meget væsentlig – omend næppe den eneste – årsag til de nordiske forhandlingers sammenbrud var Lange-gruppens kontrol med tilrettelæggelsen af norsk udenrigspolitik, og at denne gruppe af en række årsager ikke ønskede en dybere afprøvning af det nordiske alternativ.

Ovenstående eksempel viser, at biografien som genre ikke nødvendigvis hører hjemme i historieforskningens letvægterklasse. Olstad har i biografens form skrevet en engageret, vedkommende og perspektivrig bog, som fortjener udbredelse også i Danmark.

Thorsten Borring Olesen

Unterm Hakenkreuz

Michael Schneider: Unterm Hakenkreuz. Arbeiter und Arbeiterbewegung 1939 bis 1939 (Arbeiter und Arbeiterbewegung in Deutschland seit dem Ende des 18. Jahrhunderts, udg. af Gerhard A. Ritter, Bind 12), J.H.W. Dietz Nachfolger, Bonn 1999. 1184 s. DM 98. ISBN: 3-8012-5025-3

Politisk var det alene fra den tyske arbejderbevægelse – SPD, KPD og fagbevægelsen ADGB) – at der blev fremført opposition mod, at nazisterne kunne overtage regeringsmagten i 1933. Det var forklarligt alene af den grund, at nazisterne var

hovedfjenden, og at det var nazisternes erklærede mål at bekæmpe venstrefløjen og befri Tyskland fra “marxismen”. Det mente nazisterne at have fået mandat til 30. januar 1933. Øjeblikkeligt indledte de et politisk opgør, der snart gik over i terror, forfølgelse og undertrykkelse, og det blev indledningen til et af de mørkeste kapitler i den tyske arbejderbevægelses lange historie. Som resultat af deres “nationale revolution” blev den tyske arbejderklasses politiske, klasse-mæssige og kulturelle organisationer i løbet af forbløffende kort tid løbet over ende: den socialistiske presse blev forbudt, de tre socialistiske partier SPD, SAPD og KPD blev illegaliseret, fagbevægelsen og dens institutioner opløst, og de forskellige manifestationer af arbejderkulturen forbudt. Nazisternes undertrykkelse varede i mere end 12 år. Hvis de forskellige organisationer kan hævdes at være det karakteristiske for arbejderkulturen, så havde det nazistiske styre efter egen opfattelse hermed “befriet” de tyske arbejdere og herefter indkorporeret dem i det nye nationale Volksgemeinschaft (folkefællesskab) og dets korporative organisationer som Deutsche Arbeitsfront DAF. Og den tyske arbejderklasse – klassen “an sich” – skulle efter at have mistet sine organisationer mere eller mindre modvilligt arrangere sig med regimet og forholde sig loyalt og samarbejdende til den bitre ende; arbejdermasserne og millioner af fagforeningsmedlemmer lod sig integrere i Volksgemeinschaft. Ikke af ideologiske årsager, men fordi det ud fra deres synsvinkel også rummede nogle muligheder.

Dette dramatiske og på kort sigt tilintetgørende slag mod den

tyske arbejderbevægelse og arbejderens modsvarende indordning under det ensrettende Volksgemeinschaft er temaet for Michael Schneiders meget omfangsrige og grundige helhedsundersøgelse af den tyske arbejderklasse og den illegaliserede arbejderbevægelse i de år frem til 1939, der som han skriver er karakteriseret ved “spændingsfeltet mellem integration, tilpasning og modstand” (s. 4). Bogen indgår som bind 12 i den af Gerhard A. Ritter redigerede serie om den tyske arbejderbevægelses historie, der indtil nu er udkommet i 7 bind.

Det er trods hullet i kildematerialet efterhånden et i mange henseender godt udforsket emne, og Schneider har i sin syntetiserende helhedsfremstilling kunnet basere sig på en omfattende og god forskning, der af naturlige årsager har været mindst dækkende for det individuelle, personlige oplevelsesplan. Det har Schneider med egne undersøgelser i et vist omfang selv kunnet råde bod på. Resultatet er blevet den mest udførlige og dybtgående undersøgelse af den tyske arbejderklasses historie, der samtidig bidrager til at oplyse om en vigtig side af nazismens historie. Næmlig aspekter af det nazistiske Tysklands socialhistorie eksemplificeret på arbejdsmarkedet og socialpolitik og på den folkelige opbakning bag regimet og dermed regimets integrationsstyrke i forhold til i udgangspunktet skeptiske, måske fjendtlige samfundsgupper. I denne integrationsevne kom på en måde også regimets folkelige legitimitet til udtryk. Hvad enten det nu var i form af frivillig integration eller pragmatisk tilpasning så var resultatet en for regimet vigtig vilig/modvillig loyalitet, der sikre-

de, at arbejderne forblev loyale og arbejdsomme hvis regimet til gengæld tilgodeså arbejderinteresser og opfyldte sine socialpolitiske løfter: de gik fra at gøre 1. maj til fridag til at sørge for fuld beskæftigelse, en acceptabel levestandard og fritidstilbud. Og det gjorde det i vid udstrækning, selv om tilpasningen i sidste instans ikke kan forklares uden tvang og terror og uden truslen om sanktioner. Det svære spørgsmål forbundet dermed er at afklare hvor langt arbejderne tilpasning gik og hvor oprigtig den var. For regimet var det dog alene afgørende at tilpasningen fandt sted, selv om strejker viste, at der var en grænse for tilpasning og harmoni.

Michael Schneider skildrer i fire hovedafsnit situation for arbejderbevægelsen og især de tyske arbejdere efter 1933. Det første og korteste afsnit omhandler udviklingen frem til forbuddet mod SPD i juni 1933, og det skildrer nazisternes og regimets politiske forfølgelse og fysiske undertrykkelse af arbejderbevægelsen, hvilket også førte til en omfattende politisk motiveret flugt fra Tyskland de første år. Opimod 30.000 med tilknytning til arbejderbevægelsen gik i eksil. Dette afsnit rummer ikke så meget nyt. Der gør de to næste hovedafsnit til gengæld. I det andet kapitel beskrives nazisternes og det nazistiske regimes forsøg på med arbejder- og socialpolitik at vinde de tyske arbejdere for deres angiveligt klasseløse Volksgemeinschaft, deres "national socialistiske" fællesskab, og de blandede reaktioner herpå blandt arbejderne. Her skildres regimets arbejds- og beskæfti-

gelsespolitik, den voksende regulering og arbejdspligten, men også prisen herfor: ophævelse af overenskomstsystemet og begrænsede strejke muligheder. Arbejderne var dog langt fra immune over for regimets lokketoner, de tog imod regimets tilbud, men stillede også forskellige krav, der ikke altid blev imødekommet. Det tredje store afsnit beskriver arbejder- og arbejdslivet i nazitiden, som det udfoldede sig på arbejdspladsen og i produktionen, i hjemmet og i fritiden, her fortælles om løn og arbejdstid og om den individualisering af lønnen, som regimet lokkede med. Her får vi en analyse af det såkaldte Betriebsgemeinschaft, altså Volksgemeinschaft på den enkelte virksomhed der i virkeligheden mere var et præstationsfællesskab ledet af "Betriebsführer", men også af de sociale og materielle vilkår, der blev budt arbejderklassen for at præstere mere og øge produktiviteten. Slutteligt gør Schneider rede for mulighederne for opposition og modstand fra arbejderbevægelsens side; dens afmagt stod allerede klar i 1933, da især SPD og fagbevægelsen ADGB søgte at tilpasse sig regimet mod at organisationerne kunne fortsætte deres eksistens og rolle. Det svækkede den og oppositionens muligheder efter juni 1933. Nazismen havde dog som Schneider fremhæver skullet bremses i 1933 inden den havde opnået fuldt greb om magten; de borgerlige partier og borgerlige organisationer støttede dog som bekendt nazismen, selv da den eliminerede demokrati og retsstat, som det viste sig ved den altafgørende afstemning i marts

1933 om det nye styres fuld- magtslov. Men efter opløsningen af fagbevægelsen og undertrykkelsen af partierne stod arbejderbevægelsen over for den svære opgave at skulle søge at reorganisere sig illegalt for at kunne videreføre kampen mod nazismen. Det lykkedes også at reorganisere sig, men det forblev uden større succés som opposition, da kommunister og socialdemokrater stod over for en overmægtig fjende og heller ikke havde den største tillid til hinanden. Og arbejderklassen var blevet mere individualiseret, hvilket indskrænkede mulighederne for kollektive aktioner som strejker. Det lykkedes hverken at hindre regimets stabilisering eller forhindre krigen.

Det er som helhed blevet en væsentlig, vedkommende og detaljeret undersøgelse som Michael Schneider har udarbejdet. Den fremstår som en fremragende syntese i forhold til den eksisterende og omfattende forskning. Den påviser overbevisende det nazistiske regimes kombination af tvang og god socialpolitik, den viser den ambivalens der var fremherskende hos styret og arbejderne, men som for regimets betød at det kunne regne med "modvillig loyalitet", uden at eksempelvis jødeforfølgelsen der, som det fremgår af de mange stemningsrapporter, faktisk blev kritiseret, resulterede i et brud mellem et stadig mere undertrykkende regime og en arbejderklasse der mere eller mindre frivilligt tilpassede sig og så til.

Karl Christian Lammers